

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Голуб В. М., к. б. н., доцент кафедри теорії початкового навчання

Мазуренко Ольга, студентка I курсу факультету початкової освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Анотація. Стаття присвячена естетичному вихованню на уроках природознавства. Розглядаються питання активізації процесів сприйняття та умови ефективного естетичного виховання дітей.

Ключові слова: молодші школярі, уроки природознавства, естетичне виховання, принципи навчання.

Abstract. The article is devoted to the development of aesthetic education at the lessons of natural science. The questions of activation of processes of perception and conditions of effective aesthetic education of children are considered.

Keywords: junior schoolchildren, lessons of natural science, aesthetic education, principles of teaching.

Останнім часом значно зросла увага до проблеми теорії та практики естетичного виховання на уроках природознавства як найважливішого засобу формування духовно багатой, всебічно розвиненої особистості.

Питання формування особистості та її естетичної культури розглядали багато відомих письменників, педагогів, діячів культури, зокрема, Л. М. Толстой, А. С. Макаренко, Б. М. Неменський, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, Д. Б. Кабалевський, Б. Т. Ліхачов. Вони наголошували, що дошкільний і молодший шкільний вік особливо сприятливі для цього. Відчуття прекрасного до природи, до речей створює в дитині особливі емоційні психічні стани, викликає безпосередній інтерес до життя, оточуючих людей, загострює допитливість, розвиває пам'ять, волю, мислення та інші психічні процеси [9].

Для ефективного досягнення мети естетичного виховання учнів початкових класів Б. М. Неменський визначив його особливості, які полягають у тому, що система естетичного виховання повинна бути, перш за все єдиною,

що об'єднує усі предмети та позакласні заняття, де кожний предмет і вид заняття має свою чітку мету у формуванні естетичної культури і особистості молодшого школяра [1].

Але основою естетичного виховання молодших школярів є види художньої творчості, зокрема, архітектура, музика, скульптура, живопис, театр, а також краса навколишньої природи.

Відомий фахівець з естетичного виховання школярів В. Н. Шацька сформулювала наступні завдання естетичного виховання: «Естетичне виховання визначається як виховання здатності цілеспрямовано сприймати, відчувати і правильно розуміти та оцінювати красу в навколишній дійсності – у природі, суспільному житті, праці, в явищах мистецтва» [10, с. 47].

У своїх дослідженнях відомі педагоги дуже часто зустрічаються з такою проблемою, як співвідношення художнього і естетичного виховання. Але ці поняття не потрібно співвідносити. В. Н. Шацька ставить таку мету естетичного виховання: «Художнє виховання служить формуванню здібностей активного естетичного відношення учнів до витворів мистецтва, а також стимулює посильну участь у створенні прекрасного у мистецтві, праці, в творчості та законах краси» [10, с. 14]. Естетичне виховання набагато ширше, воно стосується як художньої творчості, так і естетики побуту, праці, поведінки відносин. Естетичне у людині формується всіма естетичними предметами і явищами, у тому числі і мистецтвом, як наймогутнішим засобом.

І. Д. Зверев дотримується тієї ж точки зору. «Успіх діяльності особистості в тій чи іншій області визначається широтою і глибиною розвитку здібностей. От чому всебічний розвиток всіх обдарувань і здібностей особистості є кінцева мета і одне з основних завдань естетичного виховання» [5, с. 10]. Головне – виховати та розвинути такі якості та здібності у дітей, що дозволять не тільки досягти успіхів у певній діяльності, але і бути творцем естетичних цінностей, насолоджуватися ними і красою навколишнього середовища.

У загальноосвітніх школах естетичне виховання є частиною навчально-виховного процесу, який здійснюється за допомогою і з урахуванням вивчення всіх навчальних предметів протягом всього навчання.

У процесі занять, під час проведення екскурсій, підготовки і проведення свят враховується естетичний компонент виховного процесу, у дітей формується естетичний смак.

Важливу роль в естетичному вихованні у загальноосвітніх школах виконує література, але значна роль естетичну вихованню відводиться на уроках природознавства, образотворчого мистецтва, математики, літературного читання та суспільствознавства.

Формування естетичної культури – це процес цілеспрямованого розвитку здатності особистості до повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного в мистецтві, природі і дійсності, що включає в себе художні уявлення, погляди, виховання естетичного смаку і переконань. Але разом з цим виховується прагнення і вміння бачити елементи прекрасного в усіх сторонах буття, боротися проти всього потворного, а також бути готовим до посильного прояву себе в мистецтві.

Особливу роль у виховному процесі відіграє обґрунтований Б. Т. Ліхачовим принцип естетизації дитячого життя [6]. Формування у вихованців естетичного відношення до дійсності дозволяє розвинути у них високий художньо-естетичний смак, дати їм можливість пізнати справжню красу суспільних естетичних ідеалів. Предмети природничо-математичного циклу розкривають перед дітьми красу природи, виховують прагнення охороняти і зберігати її. Предмети гуманітарного циклу показують естетичну картину людських відносин. Художньо-естетичний цикл вводить дітей у чарівний світ мистецтва. Предмети практичного циклу дозволяють побачити таємниці краси праці, людського тіла, допомагають навчитися створювати, зберегти і розвивати її красу. Учителю на уроках важливо підтвердити красу розумової праці, ділових відносин, пізнання, взаємодопомоги, спільної діяльності. Великі можливості ідеалізації життя відкриваються перед школярами у роботі суспільних організацій, художній самодіяльності; в організації продуктивної і суспільно корисної праці, у формуванні повсякденних відносин і поведінки [2, 3].

Естетичні враження формують діяльнісне навчання. В точних науках, нерідко говорять: «Красиве, витончене, рішення або доказ», розуміючи під цим їх простоту, в основі якої лежить вища доцільність та гармонія.

Є своя естетика в добрих, здорових, людських взаємостосунках між учнями і вчителями, між вихованцями та школярами. Примітивні, безсердечні, лицемірні відносини між людьми в сім'ї та школі глибоко ранять внутрішній світ дитини, залишають слід на все життя. І навпаки, тонкі, диференційовані відносини педагогів до учнів, справедливість та вимогливість формують порядок у дитячому житті і шкільному вихованні у напрямку високої естетики і моралі.

У дитяче життя важливо вводити елементи естетичного оформлення навколишнього середовища і побуту.

Важливо, щоб в учнів з'явилося прагнення підтримувати красу в школі, вдома, там, де вони проводять свій час, займаються справою або відпочивають. Дітям слід звертати більшу уваги до того, щоб були естетичні умови в школі, в класі, в квартирі.

А. С. Макаренко у своїй педагогічній роботі надавав великої уваги цьому чиннику: «Колектив треба прикрашати і зовнішнім чином. Тому я навіть тоді, коли наш колектив був дуже бідний, насамперед завжди будував оранжерею. І обов'язково троянди, не які-небудь квіточки, а хризантеми і троянди» [7, с. 70]. Можна сказати що каталізатором рівня естетичного розвитку особистості, групи або колективу з естетичної точки зору є матеріальне середовище побуту, його духовність або бездуховність, – показник відповідних якостей людей, що створили її.

Особливе значення естетики побуту, в естетичному вихованні молодших школярів відзначає і Н. М. Артеменко у своїй роботі про етично-естетичне виховання школярів. «Естетика шкільного побуту – це облаштування класів, кабінетів, залів, коридорів і т. п. Прибирання коридорів, оформлення стендів – все це помічники педагога в естетичному вихованні, а, отже, і в етичному вихованні школярів [1, с. 14]. Якщо дитину з першого класу і до закінчення школи оточують речі, відмічені красою, доцільністю, простотою, то в її життя

підсвідомо входять такі критерії, як доцільність, впорядкованість, відчуття міри, тобто критерії, які пізніше визначають його смаки і потреби.

Естетика поведінки і зовнішнього вигляду – не менш значимий чинник естетичного виховання. Тут істотний вплив на дітей надає безпосередньо особа вчителя. У своїй роботі вчитель впливає на вихованців всім своїм зовнішнім виглядом. В його костюмі, зачісці виявляється естетичний смак, відношення до моди, яке не може не впливати на смаки учнів. Модний і в той же час діловий стиль в одязі, відчуття міри в косметиці, виборі прикрас допомагають формувати у дітей правильний погляд на співвідношення зовнішньої і внутрішньої краси людини, виробляють у них етично-естетичні критерії гідності людини.

А. С. Макаренко також надавав великої уваги зовнішньому вигляду і стверджував, що в учнів «черевики повинні бути завжди почищені, без цього яке може бути виховання? Не тільки зуби, але і черевики. На костюмі не повинно бути ніякого пилу. І вимога зачіски... серйозні вимоги потрібно виносити до кожної дрібниці, на кожному кроці – до підручника, до ручки, до олівця» [7, с. 56].

В. О. Сухомлинський у культуру поведінки включає і культуру спілкування: спілкування між дорослими і дітьми, а також спілкування у дитячому колективі. Він писав, що сила виховної дії внутрішньо-колективних відносин на естетичний розвиток особистості полягає в тому, що досвід спілкування, навіть якщо він недостатньо усвідомлюється, глибоко переживається людиною. Це переживання «себе серед людей», прагнення зайняти бажане положення серед них є могутнім внутрішнім стимулом формування особистості [8].

Найважливішим джерелом емоційного досвіду школярів є сімейні відносини. Формуюче і розвиваюче значення сім'ї очевидне. Проте не всі сучасні сім'ї звертають увагу на естетичний розвиток своєї дитини. В таких сім'ях досить рідко відбуваються розмови про красу предметів і явищ природи, які оточують нас, а про походи в театр, музей не може бути і мови. Вчитель повинен допомогти таким дітям заповнити нестачу емоційного досвіду

особливою увагою в класному колективі. Задачею класного керівника є проведення бесід, лекцій з батьками з естетичного виховання підростаючого покоління.

Одним із важливих джерел естетичного досвіду молодших школярів є різноманітна позакласна і позашкільна робота. У ній задовольняється потреба в спілкуванні і відбувається творчий розвиток особистості. На позакласних заходах діти мають можливість для самовиявлення. Вітчизняна школа має великий досвід у сфері естетичного виховання школярів в процесі позакласної і позашкільної діяльності. Великий практичний досвід в цій справі належить А. С. Макаренку і С. Т. Шацькому. В організованих ними виховних установах учні брали активну участь у підготовці самодіяльних спектаклів, творчих драматичних імпровізацій. Вихованці часто слухали художні твори і музику, відвідували і обговорювали театральні постановки та кінофільми, працювали у гуртках і студіях, проявляли себе в різних видах літературної творчості. Все це є дієвим стимулом розвитку кращих рис і якостей особистості.

Естетичне виховання у школі починається з молодших класів в процесі вивчення мови, доступних літературних творів, а також на уроках співу, малювання і природознавства. Основний напрям цієї роботи зводиться до практичного ознайомлення дітей з різними видами мистецтва, привчання до їх естетичного сприйняття і простих естетичних думок. У розв'язанні цього завдання велику роль відіграє художня підготовка самого вчителя, йому необхідно володіти умінням красиво писати, виразно і емоційно читати вірші і розповіді, добре проводити уроки співу, володіти навиками музичного і образотворчого мистецтва. Художня підготовка вчителя і його компетентність у різних видах мистецтва не тільки породжують у дітей внутрішню суперечність між наявним і необхідним рівнем їх естетичного розвитку, але і викликають у них потребу у залученні до мистецтва.

Природа і її краса має важливе значення і в позашкільних формах залучення учнів до природи, але найбільш доцільна систематична постановка естетичних акцентів в ході вивчення навчальної теми на уроках або в процесі

ознайомлення учнів з природним об'єктом (явищем), у загальних бесідах, направлених на оцінку естетичних особливостей навколишнього середовища.

Йде осмислення накопичених вражень, оцінок, освоєння знань, починається проста систематизація, аналіз, узагальнення, формування понять і думок про природні явища. На цьому етапі безпосередньо емоційно-естетична оцінка явищ поєднуються з пробудженням інтелектуального, естетично забарвленого відчуття здивування у зв'язку із самим актом пізнання, розкриття таємниць природи.

Для учнів немає природи як цілого – вона «розібрана» різними навчальними предметами. І тому у молодших класах учні ще не мають цілісного, емоційного ставлення до природи. Тут для формування етично-естетичного ставлення до природи, при розширенні діапазону шкільної науки і об'єму знань, що нагромаджуються, необхідне систематичне збагачення уявлень, вражень про естетичні властивості природи.

У молодших школярів важливо пробудити здатність оцінити естетичні риси окремого явища або його елементів; смак до оцінки естетичних властивостей даної науки, самого процесу пізнання, навчально-трудова та інших видів діяльності, пов'язаних з природною дійсністю. Потрібно прагнути до розвитку уявлення про цілісну естетичну картину світу, до естетичних оцінок власної діяльності і відношення до природи.

Педагогічні можливості розкриття краси і цінності природи обумовлені в першу чергу загальними науковими характеристиками природи і її естетичних властивостей, що вивчаються рядом наукових дисциплін, зокрема філософією, екологією, естетикою, педагогікою та іншими.

Критерій досконалості по відношенню до властивостей об'єкту лежить в основі естетичної оцінки природних явищ. Стосовно живої природи цей критерій отримує інші відтінки: оцінка досконалості і розквіту життя в кожній формі і явищі, визнання духовних і матеріальних цінностях природи як найбільшого надбання, скарбу людства. Без ухвалення природи як цінності, всяка діяльність у відношенні до неї, прояв будь-якої потреби носитиме буденний характер. Важливо попередити виникнення подібного ставлення до

природи, інакше, сформувавшись і закріпившись, воно перейде в переконання і поведінку соціально не прийнятні і навіть загрозливі для існування конкретних природних об'єктів [4].

Потрібно сформувати у молодших школярів цілісне, етично-естетичне ставлення до природи, спрямоване на її збереження і збагачення.

Таким чином, важливо підкреслити моменти, що визначають суть естетичного.

По-перше, при значенні зовнішніх форм явищ дійсності, сприйнятих зором, дотиком, слухом людини оцінка виразності їх обумовлена єдністю сприйнятої органами чуття форми і її внутрішнього (виразного) змісту, призначення.

По-друге, момент безкорисливого споглядання, а так само милування, щоб не тільки пережити задоволення від зустрічі з явищем, що вразило нас, але й зберегти його для інших людей, перешкодити тому, хто готовий знищити його, завдати йому шкоди. Сутність безкорисливого споглядання – в достовірно людському збагненні характеру цього явища, його неповторності, його виразності, в передбаченні його подальшої долі, нарешті, у відчутті відповідальності людини за те, щоб це явище збереглося і могло принести радість пізнання дивовижного іншим людям. Це особливо актуально для нашого часу, коли навіть в природних заповідниках доводиться робити спеціальні маршрути в стороні від достовірно рідкісних і цінних пам'яток природи, бо їм загрожує небезпека з боку «диких» туристів.

По-третє, слід пояснити, що в поняття «виразність» входять поняття «прекрасне», «красиве» (тобто вчинене, відповідно ідеалу), що складає тільки частину уявлень про естетичне. Найкрасивіша і привабливіша зовні, вибрана зі всього об'єму естетичних багатств природи, охоплює обмежене число явищ і об'єктів. Виразність же включає все різноманіття природи, форм її існування і може торкатися як цілого об'єкту, так і деяких його сторін, проявів, моментів буття, які не є саме «красивими».

По-четверте, поняття виразності природи дає уявлення про її загальну цінність для пізнання, її впливу на самопочуття людини (як підбадьорюючого,

так і пригноблюючого), тобто йдеться і про вплив природи на переживання, поведінку людини, у тому числі і на естетичні і морально-вольові прояви.

Розкриваючи молодшим школярам можливість естетичного освоєння природного світу, слід привчати їх уважно вдивлятися в зовнішній вигляд того або іншого явища, оцінювати його особливості, ознаки, форму і колір, відчуті і звукові характеристики, будову, інші особливості, визначати можливість віднесення до них тих або інших естетичних понять, характеризувати естетичну цінність їхнього, значення змісту для духовного самопочуття людини. Цінний так само педагогічний розбір неестетичної поведінки людини у відношенні до даних явищ і об'єктів природного світу. В певному значенні ми можемо говорити про виразність естетичної картини світу і образу кожного природного явища.

Список використаних джерел

1. Артеменко Н. М. Природа и эстетическое воспитание школьников: из опыта работы сельских школ / Н. М. Артеменко. – М., 1978. – 176 с.
2. Буров А. І. Про природу об'єктивності краси / А. І. Буров // Питання літератури. – 1969. – № 3. – С. 15–19.
3. Буров А. И. Эстетика: Проблемы и споры / А. И. Буров. – М., 1975 – 176 с.
4. Вільсон Р. Естетична освіта у нерозривному зв'язку із загальним вихованням дітей раннього віку / Р. Вільсон / Граючи, навчаємося. – К., 1999. – С. 78 – 85.
5. Зверев И. Д. Экологическое и эстетическое воспитание учеников / И. Д. Зверев // Начальное образование. – 1984. – № 4. – С. 8–12.
6. Лихачев Д. Б. Теория эстетического воспитания учеников / Д. Б. Лихачев. – М. : Педагогика, 1989. – 225 с.
7. Макаренко А. С. Моя система воспитания / А. С. Макаренко. – М. : Издательство: «АСТ», 2016. – 126 с.
8. Сухомлинський В. Сто порад учителям // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–654.
9. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : Учебное пособие / К. Д. Ушинский – М. : Просвещение, 1982. – 500 с.

10. Шацька В. Н. Загальні питання естетичного виховання в школі / В. Н. Шацька. – К., 2000. – 196 с.